

УДК 343.131.5:343.152

ФУНКЦІЯ ЗАХИСТУ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

Н. Литвин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Досліджено та проаналізовано основні проблеми та недоліки законодавчого закріплення та забезпечення права засудженого на захист своїх прав та законних інтересів на стадії виконання вироку.

Ключові слова: стадія виконання вироку, засуджений, право на захист.

Конституційне закріплення принципу «людина є найвищою соціальною цінністю» визначило напрям вдосконалення та зміни чинного законодавства в бік посилення захисту і забезпечення дотримання прав та законних інтересів особи. Реалізація цього концептуального положення пов'язана з необхідністю відтворення у чинному кримінальному процесуальному законодавстві змісту конституційних гарантій та закріплення правових норм, присвячених захисту прав і свобод людини, оскільки лише формальне проголошення цих прав не буде дієвим без наявності правового механізму їх забезпечення.

Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) слугує для регулювання конкретних відносин між учасниками кримінального провадження, що для незалежної, демократичної держави, є одним із пріоритетних завдань, саме тому його прийняттю присвячено стільки уваги та різнобічних коментарів, зауважень та навіть критики. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого і виправданого у кримінальному провадженні – це одна з найважливіших державних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією України та міжнародними актами.

Питанням функції захисту в юридичній літературі приділено чимало уваги. Цьому інституту присвячено десятки праць таких науковців як: П. С. Елькінд, О. Ф. Кістяківський, Ю. І. Стецовський, М. С. Строгович, ці та багато інших вчених зробили свій вагомий внесок у розвиток цього інституту ще у дореволюційний період та за радянських часів. В часи незалежності над дослідженням цього питання працювали А. М. Бірюкова, Я. П. Зейкан, С. А. Альперт. Окремі аспекти вивчали Н. О. Бородовська, А. В. Кузнецов, М. П. Курило, Т. Ф. Мінязева, В. О. Попелюшко, Є. О. Шевченко та ін.

Водночас перелічені та інші автори, питання захисту особи у кримінальному провадженні досліджували на базі КПК 1960 р. Сьогодні ж Україна ввійшла у нову «еру» – еру дії нового Кримінального процесуального кодексу України. І вже перші кроки його реалізації засвідчили, що низка правових, теоретичних та прикладних проблем, пов'язаних з його прийняттям та набуттям чинності є дискусійними та абсолютно не дослідженими. Тож вони потребують детального аналізу та вивчення. Саме цими міркуваннями обґрунтовується актуальність для кримінальної процесуальної науки та практики, питань, пов'язаних з функцією захисту у кримінальному провадженні, особливо під час виконання вироку суду.

Метою дослідження є виявлення проблем та недоліків в частині закріплення та забезпечення права на захист та безпосередньо права засудженого на захист своїх

прав та законних інтересів на стадії виконання вироку, а також вироблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства і напрямі розширення можливостей для реалізації засудженим наданих йому прав щодо захисту своїх інтересів на стадії виконання вироку.

За загальним правилом забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист є системою засобів та способів, передбачених та не заборонених законом, виражених у сукупності процесуальних прав, використання та реалізація яких дає змогу учасникам кримінального провадження особисто захищатися від підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину, користатися юридичною допомогою захисника, та покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд обов'язок роз'яснити належні особам права та забезпечити їх право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного або призначеного захисника.

Право на захист у кримінальному провадженні може реалізовуватись у вигляді самозахисту самим підозрюваним, обвинуваченим, виправданим, засудженим за допомогою наданих йому процесуальних прав, закріплених у законі, обсяг і зміст яких залежить від процесуального статусу особи та стадії кримінального провадження, на якій вони можуть бути реалізовані.

Щодо іншої форми захисту, то вона реалізується шляхом залучення захисника-адвоката. Участь захисника в кримінальному провадженні є важливою процесуальною гарантією захисту прав та законних інтересів особи. З огляду на це КПК обмежує коло осіб, які можуть бути захисниками у кримінальних справах, а саме, захисником є лише адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України. Крім цього КПК змінено порядок залучення захисника до справи з дозволюючого на явочний. У ході захисної діяльності захисник користується процесуальними правами, наданими особі, інтереси якої він захищає, за винятком невід'ємних прав підзахисного. Залучення до справи захисника-адвоката, здійснення ним захисної діяльності шляхом використання професійних прав та виконання, покладених обов'язків не звужує, не замінює процесуальних прав підзахисної особи та не унеможливує здійснювати її паралельно. Щодо цього правильно зазначає О. Р. Михайленко: «реалізація прав особи йде спільно з процесуальною діяльністю захисника» [6, с. 300].

У кримінально-процесуальній літературі існує думка, і з нею не можна погодитися, про те, що захист має триелементну структуру. Такої думки дотримується і М. С. Строгович. До числа осіб, які здійснюють захист, він включає також слідчого, прокурора та суд [8].

Отже, третьою складовою триелементної структури захисту є діяльність органів (офіційний, посадовий захист), яка виявляється у створенні передбачених законом процесуальних умов для використання особою та її захисником наданих їм законом можливостей, тобто у втіленні в процесі однієї з головних засад судочинства – «забезпечення права на захист». Наприклад, орган, що веде кримінальне провадження, зобов'язаний роз'яснити особі – разом з іншими процесуальними правами – її право на захист; в окремих випадках якщо участь захисника є обов'язковою, а особа не запросила захисника, то слідчий, прокурор чи суд зобов'язані призначити захисника та залучити його до провадження (п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК). На слідчого суддю також покладено обов'язок за власною ініціативою і незалежно від наявності клопотань про це здійснювати захист прав осіб, позбавлених свободи на сумнівних підставах чи щодо яких застосовується насильство з боку державних органів під час затримання чи тримання в установах обмеження волі. З огляду на вищезазначене, доцільним є розглядати

забезпечення права на захист як триелементну структуру зі своєю специфікою та особливостями.

Серед суб'єктів кримінального провадження, які мають право на захист, ч. 1 ст. 20 КПК України називає засудженого – особу, обвинувальний вирок щодо якої набув законної сили. Під час розгляду і вирішення питань про умовно-дострокове звільнення, заміну одного виду покарання на інше, про зміну виду виправного закладу та інших питань засуджений є самостійним учасником кримінального провадження. Відповідного статусу він набуває з набранням вироком законної сили.

Виконання вироку – самостійна завершальна стадія процесу, що починається з моменту набрання вироком законної сили і містить низку процесуальних дій і рішень, які забезпечують реалізацію актів правосуддя. Завдання цієї стадії полягають в тому, щоб звернути вирок до виконання та вирішити всі питання, які виникають під час приведення вироку до виконання, а також в ході його безпосереднього виконання, зокрема, питання, що виникають: після набрання вироком законної сили, але до фактичного звернення його до виконання; у ході виконання вироку; після виконання вироку [2, с. 131].

Стадія виконання вироку має бути регулятором специфічних правовідносин, які виникають під час виконання вироку, адже на цій стадії крім судді, суду, беруть участь й інші органи та установи, такі як: представники адміністрацій виправних установ, уповноважені особи органів внутрішніх справ, органів кримінально-виконавчої служби, значна частина діяльності яких лежить поза межами кримінального провадження, формулюється та викладається ними в клопотаннях та торкається оцінки дій та поведінки засудженого. Позиція, яку ці суб'єкти відстоюватимуть за допомогою процесуальних засобів та методів під час вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, впливатиме на характер рішення суду, і відповідно, тією чи іншою мірою зачіпатиме права та інтереси засудженого. Внаслідок цього його становище може покращитися або погіршитися [1, с. 25]. Слушно зазначає В. О. Попелюшко: «хоча в цій стадії процесу питання по суті справи, тобто про винуватість чи невинуватість засудженого не вирішуються, проте ті, що вирішуються, а це в основному питання про покарання, мають суттєве значення для подальшої долі особи, яка піддається кримінальному покаранню» [7, с. 400].

Отже, беручи до уваги значення і завдання стадії виконання судових рішень та проаналізувавши її суть, можна дійти висновку, що на цій стадії кримінального провадження повною мірою діють та реалізуються загальні засади судочинства та одна з головних конституційних засад судочинства – забезпечення права на захист.

Невід'ємною складовою правового статусу засудженого є саме його законні інтереси, однак останні прямо не зазначені і не прописані в законі. За загальним правилом, законні інтереси засуджених – це закріплені у правових нормах прагнення засуджених до володіння тими чи іншими благами. Однак, на відміну від обсягу прав підозрюваного, підсудного, обвинуваченого на попередніх стадіях кримінального провадження сукупність прав засудженого законодавцем вкрай обмежена. З огляду на це, інтереси засудженого є під загрозою залишитись нереалізованими. Тому захисна діяльність на стадії виконання вироку потрібна для того, щоб попередити порушення прав засудженого, а у випадку, якщо таке порушення вже сталось, захист повинен відновити порушені права і сприяти їх реалізації.

Як уже було зазначено, правовий статус засуджених визначається законами України, а також Кримінальним процесуальним кодексом, якщо керуватися порядком і умовами виконання та відбування конкретного виду покарання. Аналіз чинного законодавства дає підстави зробити висновок, що статус засудженого тою

чи іншою мірою закріплено у Кримінально-виконавчому кодексі України, де у ст. 8 цього кодексу перелічено права засудженого. А от що стосується Кримінального процесуального кодексу, у якому мали б бути прописані процесуальні аспекти та механізм реалізації цих прав, то тут ситуація неоднозначна, тому доцільним є проаналізувати норми Кримінального процесуального кодексу та висвітлити головні проблемні моменти.

У ст. 43 Кримінального процесуального кодексу йдеться про те, що засуджений має право використовувати перелічені в ст. 42 КПК права обвинуваченого на підставах, у порядку та обсязі, які визначаються особливостями його процесуального статусу та специфікою стадії виконання вироку. Під час розгляду і вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку, засуджений є самостійним учасником кримінального провадження з певним процесуальним статусом, однак КПК не містить спеціальної статті, яка б регламентувала перелік процесуальних прав, необхідних для захисту прав та інтересів засудженого на стадії виконання вироку, а пропонує використати аналогію закону, яка полягає у наданні засудженому прав обвинуваченого, передбачених ст. 42 КПК без необхідної деталізації та конкретизації. Норми КПК не визнають наявності в засудженого інтересів, а як наслідок необхідності та можливості їх захисту, а на практиці повний правовий, а не доктринальний, захист інтереси особи отримують лише тоді, коли вони закріплені у нормах права. Тому в цілях посилення гарантій захисту прав і законних інтересів засудженого на стадії виконання вироку доцільним є внести необхідні зміни до статей та детально закріпити на законодавчому рівні права засудженого та захисника-адвоката, повноваження та обов'язки суду, прокурора, органів та установ, на які покладено обов'язок виконання судових рішень, у нормах закону закріпити випадки обов'язкової участі під час розгляду питань, пов'язаних з виконанням вироку, засудженого, захисника-адвоката, прокурора, та інших осіб залежно від особливостей ситуації, оскільки лише точна правова регламентація слугуватиме основою для неухильного дотримання та реалізації прав та захисту законних інтересів.

Права засуджених визначаються так, що їх реалізація часто залежить від волі тих чи інших органів чи посадових осіб. Завдяки прямій вказівці в законі, в органах не виникатиме сумнів застосовувати ту чи іншу норму за аналогією. Поки в КПК відсутня необхідна деталізація щодо регламентації кримінальної процесуальної діяльності стосовно виконання вироку, це буде підставою для ігнорування декларативно прописаних прав засудженої особи. Більше того, соціально-правове призначення нормативної регламентації прав засуджених полягає у зміцненні режиму законності під час виконання покарання, оскільки міра свободи засудженого, своєю чергою, означає міру несвободи держави стосовно нього, дотримуватися якої – важливий обов'язок її представників, тобто – персоналу установ та органів виконання покарань. Права ж засуджених, проголошені формально, поглиблюють наявний антагонізм між ними і суспільством, суттєво віддаляють виконання поставлених перед покаранням цілей [4, с. 96–97].

Однак, незважаючи на прогалини, які є в законодавстві, не можна недооцінювати позитивних аспектів та нововведень, що містяться у новому КПК. Якщо порівняти відповідні норми КПК 1960 р. з новим КПК, то можна виокремити деякі важливі моменти, насамперед щодо участі засудженого у судовому засіданні. За КПК 1960 р., де було закріплено порядок вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку (ст. 411 КПК) зазначалося, що «питання пов'язані з виконанням вироку, вирішуються судом у судовому засіданні з участю прокурора. У судові

засідання суду, як правило, викликає засудженого, а за його клопотанням і захисника». Однак, аналіз даної норми, давав підстави говорити про обмеження права засудженого на захист своїх законних інтересів у цій стадії, адже участь прокурора законодавцем було визначено як обов'язкову, а норма про участь засудженого носила рекомендаційний характер, а з огляду на це, формулювання «як правило», на практиці зводилось до дуже нечастого застосування і було вкрай рідкісним явищем, і тут не можна не погодитись із думкою О. В. Вороніна, який зазначав, що «такого роду положення приводять до того, що норми, які регламентують статус засудженого, носитимуть лише декларативний характер» [3, с. 210]. Більше того, як слушно зазначила Т. Н. Добровольська, «засуджений, стосовно якого вирішуються ті чи інші питання, не безправний об'єкт, а особа, чії процесуальні права та законні інтереси мають бути належним чином забезпечені та гарантовані» [5, с. 103]. На додаток до цього потрібно визнати правильною є позиція Д. В. Туляньського, про те, що «Засуджений – це той же обвинувачений, але по-відношенню до якого судом винесено обвинувальний вирок (ст. 43 КПК України), а обвинувачений згідно з кримінально-процесуальною теорією та практикою – це повноправний і активний учасник кримінального провадження, наділений широким спектром прав і обов'язків» [9, с. 55]. З огляду на ці та багато інших коментарів та критики з приводу нашого питання, норму про участь засудженого у судовому засіданні (ч. 4 ст. 539 КПК України) у новому КПК викладено у новій редакції: «У судові засідання викликається засуджений, його захисник, законний представник, прокурор». Більше того, з цієї статті доходимо висновку, що неприбуття в судові засідання вищезазначених осіб, якщо вони повідомили про поважні причини неявки, можуть бути підставою для відкладення судового засідання. Тобто законодавець все ж розширив дію принципу забезпечення засудженому права на захист і на завершальній стадії кримінального провадження.

Також у новому КПК у ст. 539 чітко сформульований перелік осіб, за клопотанням (поданням) яких суд вирішує питання, що виникають під час та після виконання вироку. Тут законодавець серед суб'єктів права на звернення з клопотанням на рівні з прокурором та органами й установами виконання покарань, називає засудженого та його захисника.

Зазначимо, що в процесі реформування кримінальної процесуальної законодавчої бази простежуються явні позитивні зрушення у сфері закріплення та розширення статусу засудженого у кримінальному провадженні. Однак, детальний аналіз положень розділу VIII «Виконання судових рішень» все ще дає підстави говорити про вкрай обмежений та поверхневий зміст інформації про порядок та форму проведення необхідних процесуальних дій, підготовчих дій, пов'язаних з відкриттям судового засідання, підготовки матеріалів, строків. На сьогодні засудженим практично не забезпечено право доступу до правосуддя, гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 21 КПК; не врегульовано порядок судового розгляду питань, що потребують з'ясування на стадії виконання вироку тощо. Якщо право неминуче опосередковує нормативну, засновану на законі діяльність держави, то держава створює право, об'єктивує його суть і змістовні властивості, організовує та забезпечує його нормальне функціонування. Однак проблема законодавства, яке регулює правовідносини, одним із суб'єктів котрих є засуджений, полягає не лише у відсутності чітко сформульованого переліку прав засуджених у законі, але й у відсутності «встановленого механізму їх реалізації». Оскільки головне не в проголошенні самого права, а в його змісті та правовому механізмі забезпечення і здійснення, без якого право стає «мертвою» нормою.

Список використаної літератури

1. *Беседин А. В.* Защита в стадии исполнения приговора : дисс. ... канд. юрид. наук / А. В. Беседин. – Саратов, 1995. – С. 25.
2. *Бринцев Д. А.* Виконання вироку, ухвали і постанови суду / Д. А. Бринцев // Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / за ред. проф. Ю. М. Грошевого. – Х., 2002. – С. 131.
3. *Воронин О. В.* Производство по рассмотрению и разрешению вопросов, связанных с условно-досрочным освобождением : дисс. ... канд. юрид. наук / О. В. Воронин ; Том. гос. ун-т. – Томск, 2003. – С. 210.
4. *Джужа О. М.* Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини / навч. посіб. за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 96–97.
5. *Добровольская Т. Н.* Деятельность суда, связанная с исполнением приговоров / Т. Н. Добровольская. – М., 1979. – С. 103.
6. *Михайленко А. Р.* Расследование преступлений. Законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 300.
7. *Попелюшко В. О.* Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі / В. О. Попелюшко : збірн. наук. статей ; укл. : С. В. Аврамишин. – Острогоз : Вид-во Національний університет «Острозька академія», 2008. – 400 с.
8. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968.
9. *Тулянский Д. В.* Стадия исполнения приговора в уголовном судопроизводстве (проблемы, поиски, решения) / Д. В. Тулянский. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 55.

**ФУНКЦИЯ ЗАЩИТЫ В НОВОМ УПК УКРАИНЫ
И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ НА СТАДИИ ВЫПОЛНЕНИЯ
ПРИГОВОРА**

Н. Литвин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

Исследованы и проанализированы основные проблемы и недостатки законодательного закрепления и обеспечения права осужденного на защиту своих прав и законных интересов на стадии исполнения приговора согласно новому УПК Украины (2012 г).

Ключевые слова: стадия исполнения приговора, осужденный, право на защиту.

**FUNCTION OF PROTECTION UNDER THE NEW CRIMINAL
PROCEDURAL CODE OF UKRAINE AND ITS PERFORMANCE
ON THE STAGE OF SENTENCE EXECUTION**

N. Lytvyn

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Basic issues and deficiencies of legislative stipulation and guaranteeing of the convict's right to protection of his rights and legal interests on the stage of sentence execution are studied and analysed.

Key words: stage of sentence execution, convict, right to protection.

*Стаття: надійшла до редакції 02.04.2013
прийнята до друку 29.04.2013*